

Олександр КОПИЛЕНКО,
член-кореспондент НАН України

Ідея правової держави та її реалізація в законотворчому процесі

Останнім часом не вщухають дискусії щодо співвідношення сутності понять «демократична держава» та «правова держава», їх співвіднесеності з процесами соціальних змін, формуванням законодавчого поля країни. При цьому одні автори фактично ототожнюють зазначені терміни, стверджуючи, що проголошення України суверенною та незалежною державою дає змогу характеризувати її водночас як демократичну й правову, тоді як інші – намагаються довести, що побудова правової держави є справою віддаленої перспективи.

Ідея правової держави, слід визнати, має бути віднесена до одного з найзначущіших досягнень світової наукової думки. Вона має складну генеалогію свого розвитку, відповідно до якої наповнювалася конкретним змістом, набувала різноманітних форм практичного втілення та реалізації.

Ідея правової держави, реальна практика її функціонування продовжує досі привертати увагу як науковців, так і політиків, державних діячів. Адже уможлиблює поєднання гуманістичних ідеалів із пошуками шляхів їх адекватної реалізації, ефективного соціально-правового здійснення.

Як відомо, в основу вчення про правову державу було покладено низку ідей, своєрідне осердя котрих становлять розуміння прав людини як природних і невідчужуваних та їх конституційне закріплення, наявність розвиненої системи законодавства з відповідними механізмами забезпечення законності та правопорядку, народного представництва, верховенства права, поділу влади, усталеного балансу її функціонування, високого рівня правосвідомості громадян країни тощо. Однак глибинна сутність правової держави не може бути обмежена набором хоча й важливих, однак усе ж такі зовнішніх характеристик (обмеженість держави правом, поділ влади, наявність демократичної конституції тощо), певною системою принципів, інститутів і норм. Сутність правової держави полягає не так у дотриманні законів, а тим паче не в достатності законодавчих актів, як у характері самих законів, їхній відповідності правовій природі речей, спрямованості на забезпечення суверенітету держави, самодостатності особистості, підпорядкуванні гуманістичним цілям розвитку. Ще Г. В. Ф. Гегель справедливо наголошував, що «гарні закони ведуть до процвітання держави, тоді як вільна власність є основною умовою її розквіту».

Варто, однак, зазначити, що ані ідея правової держави, ані її концептуальні обґрунтування не можуть вважатися надбанням виключно німецької чи англійської філософської думки: масштабні дослідження з зазначеної проблематики велись у більшості європейських країн вже починаючи з останньої третини XIX століття, зокрема у дореволюційних Україні й Росії. Свідченням цього є передусім праці таких вітчизняних правознавців, як С. Дністрянський, Б. Кістяковський, М. Коркунов, М. Палієнко та ін. Хоча після 1917 року вчення про правову державу з відомих причин визнавалося шкідливим для тодішніх державотворчих процесів.

Відтак ідея правової держави отримала новий імпульс для свого розвитку лише після проголошення Україною незалежності.

Сучасні вчення про правову державу багато в чому визначаються соціокультурними та правовими традиціями, що склались у різних соціальних системах, зумовлюються такими принципами правової системи, як рівність держави та громадянина перед законом, верховенство права, пріоритет норм міжнародного права над нормами національного законодавства тощо. Скажімо, верховенство права як принцип передбачає його втілення у правотворчу та правозастосовну, законотворчу діяльність, які за своїм змістом мають відповідати вимогам соціальної справедливості, свободи, рівності, втілювати загальнолюдські цінності й ідеали. Однією з ознак верховенства права є та обставина, що право не обмежується лише законодавством як однією з форм його втілення, передбачає й інші соціальні регулятори – мораль, традиції, звичаї тощо, які, зумовлені соціокультурним рівнем розвитку суспільства, легітимізуються соціумом.

Одна з необхідних передумов успішного формування, становлення та функціонування правової держави – наявність громадянського суспільства як системи економічних, духовних, культурних, моральних, релігійних тощо відносин індивідів, котрі вільно й добровільно об'єднуються в спілки, асоціації, корпорації з метою задоволення своїх духовних і матеріальних потреб, реалізації власних інтересів. При цьому громадянське суспільство будується на принципах самоврядності відповідно до усталених традицій, звичаїв, моральних норм, є таким, що захищено правом від втручання держави.

Важливе місце у правовій державі відводиться конституції як засобу правового регулювання суспільних відносин. Конституція – це загальна правова модель суспільства, якій повинно відповідати поточне законодавство. Жоден правовий акт держави не може суперечити Основному Закону. Пріоритет конституційних положень, її приписів і норм є визначальною рисою правової держави. Вказана ознака дозволяє характеризувати останню як конституційну державу. Отже, реалізація конституційних приписів шляхом їх конкретизації у відповідних законодавчих актах, законотворчому процесі в цілому неможлива поза принципами справедливості, гуманізму, забезпеченням прав і свобод людини та громадянина.

Водночас правовий закон не має нічого спільного зі свавіллям законодавця. У законах мають виражатися суспільні відносини, що об'єктивно складаються, тенденції їх розвитку та самооновлення, їх самоорганізаційний потенціал. Різного роду законодавчі обмеження й заборони суб'єктивного характеру лише підривають основи правової держави, стримують суспільний прогрес.

Проголошення Конституцією нашої держави як демократичної, правової, а також закріплення основних принципів правової держави як програмних, тобто таких, що не реалізовані повною мірою (відповідальність держави перед людиною, визнання людини найвищою соціальною цінністю, поділ державної влади, верховенство права тощо), дає підстави стверджувати: Україна потребує подальших демократичних перетворень. Вищому законодавчому органу України слід втілити ідею правової держави у законотворчому процесі шляхом прийняття необхідних законодавчих актів, перегляду чинних законів з метою приведення їх у відповідність із основними засадами правової держави.

Мають рацію вітчизняні й зарубіжні автори, котрі переконані: правова держава є таким типом владарювання, за якого створюються умови для найповнішого

забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також послідовного обмеження правом політичної влади з метою недопущення можливих зловживань. У цьому розумінні правова держава постає як міра співвіднесеності між соціально-правовим ідеалом і реальною практикою його досяжності, проголошеними цілями соціального розвитку та засобами їх досягнення, виходячи передусім з можливостей державної правової політики, реального стану громадянського суспільства.

З огляду на зазначене, видається доцільним внесення змін до Основного Закону, які передбачали б оптимізацію розподілу повноважень між Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів з метою створення дієвого правового механізму стримувань і противаг, усунення паралелізму в керівництві органами виконавчої влади, законодавчого вдосконалення порядку формування уряду, засад його діяльності та регулювання процедури здійснення повноважень членами уряду. Також нагальним є розроблення правового механізму реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина (зокрема, права на мирні зібрання, права на участь у всеукраїнському й місцевих референдумах тощо).

Андрій КУДРЯЧЕНКО,
доктор історичних наук, професор,
директор Інституту європейських
досліджень НАН України

Ідея правової держави в контексті європейської інтеграції України

Однією з головних, якщо не провідних, тенденцій розвитку державності в світі є використання найкращих надбань політико-правової думки. До них цілком правомірно належать такі загальнолюдські цінності, як демократія, права та свободи людини, гуманний і справедливий правопорядок. Результатом цих процесів стало формування й чітке конституційне закріплення концепції демократичної, правової держави як відображення загальнолюдського її призначення. Не вдаючись до розлогого історичного екскурсу, зазначу лише, що держави Європейського Союзу (особливо – сталої демократії) вже десятиліттями не тільки сповідають ці засади, а й неухильно дотримуються їх. Поготів дотримання принципів правової держави є своєрідним і обов'язковим критерієм вступу до ЄС.

Завдяки утвердженню Україною незалежності відбулося відродження ліберально-демократичної традиції у вітчизняному конституціоналізмі. Концепція демократичної, правової держави стала складовою частиною української державницької ідеології.

Поняття «соціальна, правова держава» потрібно розглядати як теоретичне і практичне визначення, таке, що спирається на конституційне проголошення країни соціальною та правовою. Конституція, проголосивши Україну соціальною, правовою державою, закріпила не так реальний, як бажаний стан держави. Тому точнішим було б твердження, що в Україні нині створені лише правові передумови для втілення згаданої концепції.

Досвід держав розвиненої демократії засвідчує: формування соціальної, правової держави – складний і тривалий процес, котрий має спиратися, окрім іншого, на демократичне законодавство, неухильне додержання й виконання законів усіма суб'єктами суспільства. А положення щодо соціальної держави має спиратися на потужне

економічне зростання й відповідне вноормування справедливих соціально-економічних відносин у суспільстві. Для побудови в Україні правової держави треба вимоги, які становлять її зміст, реально втілити в життя. А це, своєю чергою, потребує завершення правової, політичної, економічної та соціальної реформ, виходу на засади сталого демократичного розвитку.

Відтак в Україні відбуваються значні трансформаційні зміни, мета яких формування правової держави. Для її утвердження слід також провести інвентаризацію всього масиву законодавства та скасувати закони, що суперечать потребам правової держави й відповідного суспільного життя. Також необхідно окреслити та проводити чітку правову політику; розробити відповідні нові нормативні акти, ухвалення яких продиктоване сучасними умовами й об'єктивними потребами правового регулювання; адаптувати вітчизняне законодавство до законодавства ЄС, що передбачено курсом України на інтеграцію в єдину Європу тощо. Результатом усіх цих заходів